

Herman Bang: Den sidste Dansker

En dokumentation

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

I 1893 ville Herman Bang have udgivet *Den sidste Dansker*, en samtidsroman om danskhedens skæbne efter 1864, der skulle have ligget i tematisk forlængelse af romanerne *Stuk*, 1887, og *Tine*, 1889.

Bogen kom aldrig, men Bang-forskningen har vist det ambitiøse projekt nogen interesse. Således har Harry Jacobsen omtalt det i *Herman Bang. Resignationens digter*, 1957 (s. 192 med noter s. 213-214), og Torbjörn Nilsson har i sin solide disputats *Impressionisten Herman Bang. Studier i Herman Bangs författarskap till och med Tine*, 1965, nærmere redegjort for sagens forlis (s. 271-279 med noter s. 350). Forskellige mindre afsnit fra Bangs manuskript til kapitel I er citeret hos Nilsson (s. 272), hos Vivian Greene-Gantzberg i *Herman Bang og det fremmede*, 1992 (s. 35) og i *På sporet af dansk identitet*, 1992, ved Flemming Lundgreen-Nielsen (s. 195-196). Det kan være passende i hundredåret for Bangs planlagte offentliggørelse af værket at samle de dokumenter, der kan belyse bogen. Diskussionen om dansk identitet er i dag så stærk, som den var, dengang Bang undfangede planen til en national statusopgørelse i romanform.

Det autentiske materiale til *Den sidste Dansker* udgøres af Bangs utrykte breve til sine forlæggere, en genfortælling af planen til bogen trykt i en avis, Bangs 12-siders renskrift af indledningskapitlet og en karakteristik af projektet og dets baggrund ved en parisisk journalist i en bog på fransk fra 1894.

Romanens ydre historie

Bang satte den 13. maj 1889 det sidste punktum for manuskriptet til *Tine*, der udkom i ugen 18.-24. oktober. Umiddelbart efter afslutningen af arbejdet drog han på en foredragsturné først til Bornholm, dernæst til Norge, hvor han især fandt ly i længere tid i Bergen.

I København kunne *Politikens* læsere imidlertid den 28. juli 1889 i pe-

titrubrikken »Smæld og Smuld« på avisens næstsidste side læse følgende: »Herman Bang har i Norge allerede paabegyndt en ny Roman. Den skal hedde »Den sidste Dansker«.« Tre uger senere fulgte Bangs norske bekendt Gabriel Finne nyheden op med et referat i avisen *København* af den påtænkte romans handlingsgang; indlægget bygger tydeligt på samtaler med Bang.

Herefter er der stille nogen tid om sagen på grund af Bangs alvorlige personlige problemer. Han foretager i foråret 1890 et mislykket selvmordsforsøg og lader sig i oktober 1891 indlægge en kort tid på 6. afdeling af det københavnske kommunehospital til observation for sindssyge – muligvis var det dog snarere ham, der observerede hospitalsmiljøet for at kunne skrive romanen *Ludvigsbakke* (der udkom i 1896); arbejdstitlen var længe *Pavillon I*.

Et brev fra toldembedsmanden og den senere politiker Ivar Berendsen, en af lederne i det radikale Studentersamfund, til litteraturforskeren Valdemar Vedel meddeler dog den 8. december 1890: »Førgangen uge var jeg ude i Fredensborg og besøgte Herman Bang; jeg havde haft lejlighed til – ukendte Weise – at vise ham en lille venlighed, og til gengæld (der var selvfølgelig nogen, som havde meddelt ham, at jeg var synderen[!]) – inviterede han mig ud til sig. Han var ved gud udmærket. Ikke spor af skabagtig – måske snarere en smule kramp-dito –, meget selvfølelse (kom jevnlig tilbage til den forældelse, han er gjenstand for i Norge) og ynder at tale om sig selv i tredje person; han kalder sig ligeså hyppig Herman Bang som han bruger første persons personlige stedord (jeg); men alt i alt meget rar og morsom med en masse humoristisk sans. Han er meget trangt situeret og lever i Fredensborg ganske ensomt; han har megen tillid til, at hans næste bog, kaldet »den sidste Dansker« skal blive storartet. Snakker forresten alene hele tiden.« (NKS 4465 4^a, tak til Lars Peter Rømhild for henvisningen og bistand ved tydingen).

Det er ellers tilsyneladende først i 1892, at Bang for alvor tager fat på sit store projekt. De utrykte breve fra dette år nævner gang på gang forstudierne til *Den sidste Dansker*. De stammer med én undtagelse alle fra Gyldendals arkiv, B 4c, Det kongelige Bibliotek, og gengives her i relevante uddrag (uden hensyntagen til Bangs afsnitsinddeling).

Under henvisning til en påstået truende fallit søger Bang fra Sæby en mandag (?) at rejse penge på *Den sidste Dansker* hos sin forlægger Paul Langhoff, Det Schubothske Forlag: »De maa gøre mig det muligt at blive her og faa min Roman skrevet. Men jeg kan det kun, hvis Skandaler

undgaaes. Lidt kan De dog hjælpe mig dertil. Blot 50 Kr. vil skubbe Tiden ud. Saasnart vi naaer September skal De faa Manuskript«.

Til Langhoff skriver Bang fra Christianssand en mandag (?): »Det er muligt, at jeg bliver *her* nogle Maaneder for at skrive *enten*: Sidste Dansker, hvis jeg kan faa en Aargang af »Politiken« og »Avisen« eller »Pavillon I«, Roman fra Kommunehospitalet. Ihvertfald vil jeg nu vise, at jeg kunstnerisk lever.« Han gentager bønnen om kildemateriale i en helt udateret billet: »Og se at skaffe de omskrevne Aargange, saa jeg kan begynde paa »Den Sidste«.« Langfredag den 15. april 1892 modtager Langhoff et brev fra Bang i Christianssand, afsendt tirsdag – vel så den 12. april –, hvor han beder om en kontrakt på sin roman og et svar på en (tabt) anmodning herom. En fredag (?) minder Bang om de nødvendige kilder: »(...) send Besked, om De kan skaffe de omtalte Aargange. Jeg *maa* have en Roman færdig til Julen.« Det sidste udlægger han selv: i september 1892 udgiver han på det norske forlag Aschehoug – »i formidabelt fint Udstyr med Vignetter o:s:v: af norske Kunstnere« – bogen *Silhuetter fra Norge* (endelig titel blev *Rundt i Norge. Skildringer og Billeder*): »*Men et Par Maaneder efter vil jeg have en stor Roman ud* – enten »Pavillon I« eller »Danskeren«. Jeg bliver *her*, til jeg er færdig. Men send, hvis De kan, Aargangene saa hurtigt som muligt.«

Undervejs kniber det – som altid – med at få pengene til at slå til. En udateret skrivelse når Langhoff fra Bang i Sæby en søndag (?): »Jeg er ganske 'dreven i et Hjørne'. Al min Tid bruger jeg til gamle Blade og Granskninger, og jeg tjener *intet*.« Han må kort sagt have månedspenge, som Andreas Schou gav ham til *Stuk*, i øvrigt uden at hans forlag fik bogen. Og Bang kan ikke, fortsætter han, skrive sin roman uden de gamle aviser. Det hedder til Langhoff endnu en søndag (?): »Jeg spurgte Dem for nogen Tid siden, om jeg kunde faa, om der kunde skaffes mig en Aargang af »Avisen« og »Politiken« fra Forsvarsbevægelsens Blomstrings-tid. De maa alvorligt sé at skaffe mig disse Aargange, saa jeg kan faa begyndt paa »Den sidste Dansker«. Livet er kort, og min Hjerne desværre ikke evig.«

I et brev til Gyldendals direktør Jacob Hegel fra Sæby den 18. november 1892 (i NkS 3742 4ⁿ) tilbyder Bang denne at gå over til Gyldendals forlag. Han bemærker ganske vist, at »den Roman, paa hvilken jeg skriver ([»]Den sidste Dansker«) skal udkomme paa »det Schubtheske Forlag««. Men han har »en eneste Længsel at kunne give »Ved Vejen«, »Stuk« og »Tine« Efterfølgere«, skønt han desværre opslides i avisskriverier. Ved en flytning til Gyldendals forlag vil dette få forkøbsret til alle

hans bøger: » – »Den sidste Dansker« undtagen – «. Uden at ryste på hånden konstaterer han: »Paa »Den sidste Dansker« skriver jeg hver Dag og den udkommer til Foraaret« – altså i 1893. Den påståede flid er ikke dokumenteret i efterladte papirer.

Paul Langhoff får tre uger senere fra Sæby et udateret brev med en stump manuskript og en bøn om 30 kr. – modtagelsesdatoen den 10. december 1892 (en lørdag) er påført i fremmed skrift. Bang erklærer: »Jeg er nødt til at sende dette, skønt jeg godt véd, det er for lidt. Men jeg kan ikke længer uden Penge.« Han minder om sin langsommelige arbejdsform: »Og De véd, hvor uendelig megen Tid hver Sætning i Begyndelsen tager mig. Jeg skriver *hver* Dag men – naar i min Fremstillingsart alle Personerne skal fødes o: springe ind i Stuerne som *levende* – er Møjen ubeskrivelig. Lykkeligvis har jeg, som har tabt saameget, dog ikke tabt min Fantasi.« Teksten går videre således: »De maa omgaaende sende mig 30 Kr. for dette. Jeg haaber nu at kunne sende Manuskript tre Gange om Maaneden og spekulerer paa, om vi maaske kunde udsende første Del i Maj, anden Del til Julen. Højre tæves af i første, Venstre i anden Del.« Den uskrevne roman er nu pludselig blevet en sag i to bind! En udateret skrivelse mærket tirsdag – vel så den 13. december 1892 – efterlyser de 30 kr. »for det sendte Manuskript« eller hvad Langhoff kan undvære, for Bang har nu ikke engang længere penge til frimærker: »Og naar jeg taber *alt* Mod, kan jeg slet ikke skrive.« Et nyt brev til Langhoff med tak for tilsendte penge den 16. december 1892 viser, at det første december-brev også er en afværgemanøvre imod Pauls fætter Emil, der vel har villet standse kreditgivningen til forfatteren. Bang meddeler, at Emil Langhoffs misfornøjede tone over for ham har bevirket, at Bang en gang for alle renoncerer på diskussion med ham: »Han klager i ret bitre Ord over Langsomheden med »Danskeren«. Ingen kan beklage den saa dybt som jeg. Men er det ikke gaaet saadan med alle mine Bøger? Med »Haabløse«, med »Fædra«, med »Stuk«, med »Tine«? Det koster mig uendeligt at begynde. Og mens jeg læser Blade, politisk Historie, o:s:v., skal jeg vel ogsaa *leve* –«. Han afrunder klagesangen med en vurdering af sit kommende storværk: »Men »Danskeren« vil ikke blot blive min alvorligste og sørgmodigste Bog. Det er tillige af alle den vanskeligste.« Bangs juridiske støtte, overretssagfører A. Cantor meddeler den 2. februar 1893 Emil Langhoff, at Bang nu har underskrevet kontrakten og er rejst bort (til Paris) – ikke synderlig tilfreds: »Han fandt Oplag og Honorar for lavt og Afdrag for stort. Han fortsætter saa med den sidste Dansker, hvad der vel ogsaa er bedst.«

Under opholdet i Paris fik Bang i de første måneder af 1893 intet gjort ved *Den sidste Dansker*. Cantor anfører desillusioneret over for (Paul eller Emil?) Langhoff den 8. maj 1893 med et direkte citat fra sin klient: »Bang skriver til mig, at han har været nødt til for at klare sig først at skrive Pavillon I færdig, men »Den sidste Dansker« »forlader aldrig hans Tanke« – en noget tvivlsom Trøst for Dem.«

I 1893 blev Schubothes forlag overtaget af Aage Hirschsprung og J.L. Lybecker på grund af Paul Langhoffs svagelighed (han døde i 1894, kun 32 år gammel). Bang måtte atter føre en kampagne for sin stilling og sine forskud, denne gang på en mere nøgtern forretningsmæssig grund. Han forsikrer fra Paris den 11. december 1893 sine nye chefer om sin soliditet: »Min Skyld til Firmaet er naturligvis overgaaet til Dem ligesaa Retten til »den sidste Dansker«. Men – sætter De nogen Pris paa at bevare Herman Bang for Forlaget eller vilde De hellere – mod en [Af] vis Sum – gengive ham hans »Dansker« : Retten og den Slat Manuskript, De har?« J.J. Lybecker har nederst på brevet påført, at det er besvaret den 15. december 1893 ud fra stikordet: »Gæld afgøres ved nye Bøger, spec. »Den sidste Dansker«; (...)«.

I et brev tydeligt dateret Paris den 15. januar 1893, hvad der dog må være en fejl for 1894 (Nilsson s. 350; Lybecker noterer på det, at det er besvaret den 22. januar 1894), gør Bang sig næsten for megen umage med at overbevise den nye ledelse om realiteten i den store roman: »Hvad »Den sidste Dansker« angaar, da kan Arbejdet paa den først genoptages til Sommer. Men skrives *skal* den – derpaa kan De være vis.« En efterskrift lyder: »Hav ingen Frygt for »Den sidste Dansker«. Ti i den Bog skal hele mit Livsindhold nedlægges. Men Forholdene har ført med sig, at jeg først maatte give Tid for at komme »ind« her i Paris.«

Sine omgangsvaner med den fredelige Paul Langhoff søger Bang fra Paris den 24. januar 1894 at videreføre med de nye folk på Schubothes forlag: »Uimodstaaelig drevet dertil har jeg i de sidste Dage skrevet det sidste Kapitel af »Den sidste Dansker«. Hvor jeg vilde ønske, at jeg kunde skrive den hele Bog. Forat jeg imidlertid overhovedet skal kunne skrive *noget* og ikke helt drukne i Journalistik og kun den – er det nødvendigt, at der gives mig en Smule for hvert Stykke, jeg skriver. Paul Langhoff gjorde dette. Vil De sende mig 25 frs for dette Kapitel. Den Værdi vilde det bevare selv om jeg døde uden at have fuldendt Bogen.« Det fremgår ikke, om han har medsendt dette slutkapitel, og i givet fald er det ikke bevaret.

Det følgende år opstår der mislyd mellem Bang og Schubothe, da dønn-

ningerne fra hans uenighed med Emil Langhoff endnu ikke har lagt sig. Forlaget H. Aschehoug & Co., Kristiania, skriver til Schubothe den 11. maj 1895 som svar på en ikke-bevaret forespørgsel af 9. maj: »Vi skal ikke udgive »Den sidste dansker«. I Jan. 1893 tilbød Bang os denne bog, men da han ikke kunde skaffe os bevidnelse fra »Det Schuboteske forlag« om, at samme renoncerede paa sin forret til denne bog – hvad B. nemlig havde ment at han med lethed kunde skaffe – blev der intet af sagen, og den har heller ikke siden været paa tale mellem hr. Bang og os.« Bang spørger uskyldigt den 15. maj 1895 sit forlag: »Hvorledes skulde Aschehoug forlægge en Bog, som *De* ejer Retten til?« To dage senere, den 17. maj, reder han fra Sandviken trådene ud over for Schubothe i København: »Romanen, som jeg nu skal fuldende, var gennem Hr. Overretssagfører Cantor tilbudt »Schubothe«, før De overtog Forlaget. Den daværende Bestyrer stillede Betingelser, paa hvilke jeg umulig kunde gaa ind – hvor gerne jeg end vilde, at alle mine *vigtige* Bøger udkom hos Schubothe. Først efter at have hørt Hr. Emil Langhoffs umulige Forslag gennem Hr. C. henvendte jeg mig til Hr. Aschehoug: *Co* – fra Paris.« Han understreger, stadig fra Sandviken, over for Schubothe den 22. maj 1895: »Det følger af sig selv, at jeg holder mig til Deres Forlag. Saa meget mer, som De til Paris sendte mig frcs: 100 paa den Bog, som jeg havde planlagt om »Paris«. Sygdom hindrede mig. Saasnart nu »Mødre« – Romanen hos Aschehoug – er færdig, tager jeg uden Ophold fat paa »Danskeren« igen. Før den er skreven, faar jeg ingen Ro«. Hvad *Mødre* egentlig er for et fantom, må forblive en gåde. Bang udgiver ingen roman på det norske forlag.

Da der i sensommeren 1895 går rygter om, at Bang på ny vil være teaterinstruktør, nu i den danske provins, iler han med et brevkort fra Kristiania til Schubothe en lørdag, som vel må være den 24. august, eftersom Schubothe ekspederer skrivelsen den 26. august: »Bladenes Historier om mit Teater er meningsløse. Først skal »Danskeren« blive til.«

Ikke desto mindre forsvandt romanen til fordel for andre opgaver. Året efter udgav den purunge Johs. V. Jensen sin studenterroman *Danskere*. Bang skrev i det socialdemokratiske *Aftenbladet* den 6. september 1896 en anmeldelse af den, som er optrykt i Herman Bang: *Fra de unge Aar. Artikler og Skitser 1878-1885*, 1956, ved Cai M. Woel (s. 118-121). Han fastslår indledende, at den ilde medfart, bogen har fået hos nogle provinsanmeldere, må skyldes, at forfatteren har talent; derfor har den virket lokkende på Bang. Derpå går han videre: »Og desuden var der selve Titlen. Den var jo ret nær i Slægt med Titlen paa det Manuskript, hvis Brud-

stykker jeg har haft liggende i mange Aar, og som vel aldrig vil naa at blive noget helt. Naa, hans Titel er Hr. Johannes V. Jensen vel undt. Den vilde have været altfor monumental for min Roman, som den er meget for pompøs til hans« (s. 118). Disse ord, der følges af en hverken uvenlig eller ukritisk reaktion på den lille bog, er i realiteten Bangs farvel til *Den sidste Dansker*.

Romanteksten

Den sidste Danskers handling kendes i store træk fra begyndelse til slutning gennem en avisartikel i dagbladet *København*, bragt den 13. august 1889 på forsídens øverste venstre plads – den fornemste. Den er skrevet af Bangs norske ven, den 23-årige forfatter Gabriel Finne, der ifølge to indskudte replikker af Bang har oplysningerne direkte fra denne. Finne har som rettroende naturalist og darwinist og som provokerende samfundskritiker og bohème virkelig været på bølgelængde med Bang. Både Jacobsen, Nilsson og Lundgreen-Nielsen har trukket på Finnes omtale (dog med mindre præcision for førstnævntes vedkommende). Nilsson bemærker (s. 272) med henblik på en omtrentlig datering af kapitel I, at der er verbale overensstemmelser mellem Finnes avisartikel og de 12 sider manuskript fra Bangs hånd. Artiklen, der også blev optaget i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* den 15. august 1889, bringes her i sin fulde længde:

Herman Bangs næste Roman:

Den sidste Dansker.

(Brev fra Bergen.)

—

Herman Bang har Arbejdskraft og Energi som en Balzac. Mens han i de to Aar siden »Stuk«s Fremkomst har rejst rundt paa Foredragsturneer og ved Siden deraf har drevet sin journalistiske Virksomhed lige saa skarpt som før, har han endnu skaffet sig Tid til at skrive en Roman »Ti-

ne«, der jo snart udkommer, og planlægge og begynde paa en anden, en politisk Roman, »Den sidste Dansker«.

Begge er bygget over Indtryk fra og spiller helt eller delvis i Sønderjylland.

»Ser De, Helten i »Den sidste Dansker« skal jo være en ung Adelsmand, den sidste danske Adelsmand i Sønderjylland paa det sidste danske Slot. Da Faderen faldt ved Dybbøl var han 1 Aar, og nu vokser han siden op paa Slottet med sin Moder, den altid sørgeklædte Moder. Og hans Barndom glider hen i de store Sale, hvor i Skumringen de danske Sange ligesom dør hen under Loftet, mens udenfor Tyskheden kun ubarmhæjrtigt og ubarmhæjrtigt skyller højere og højere opad Murene. Der lever han.«

Og alt mens han vokser til, sygner Moderens Tro. Og da han selv som Værnepligtig stikkes ind i et berlinsk Eliteregiment, bliver ogsaa han veg og tvivler. Det er som om en altfor uhyre Klo sad i disse Par Sønderjyders Nakke.

Saa kaldes han hjem til den døende Moder, og de tales ved en sidste Gang. Her, siger hun, vil maaske endnu i 50 Aar to hundrede tusind Mennesker stride og lide, og de er da *Bolværket*. Men rejs Du og søg de danske, som bag dette Værn vil bygge det varige Danmark.

Sønnen skal rejse for at søge de danske, der har den sande Overbevisning og den ægte Fædrelandskærlighed.

Saa rejser han da. Og Romanen er en Oprullen af hans Vandren gennem de politiske Partier. Hans første Anbefalingsbrev er rettet til en gammel Gehejmeraad, den sidste Rest af Ørstedernes, af Münsters, af Oehenschlägers, og af Bluhmes Danmark. Denne gamle Mand giver ham ingen Trøst. Han sidder og skriver Dramer, som ingen trykker og ingen opfører. Men, siger Gamlingen, med en Pen paa et Stykke hvidt Papir kan man lave Menneskerne som man vil have dem. Se derfor skriver jeg og glemmer hvordan Menneskerne er.

Den gamle Ekscellence sender nu Grev Kristian ud paa Vandring gennem København. Han er først i Højre, og der gør han tilsidst Skandale paa et Forsvarshal, hvor Agitatorerne paa Talerstolen med brede Fagter taler foran det ophængte Dannebrog og »kaster store Skygger hen over Korset og den røde Dug paa Flagget«. Saa modtages han i Venstre. Det er i Forfatningskonfliktens hedeste Dage. Grev Kristian tror det brændende selv: at Frisindet, Demokratiet, fast og sluttet kan blive det ægte Værn mod Bølgen fra Syd. Alt mens Konflikten tilspidises mer og mer, overbevises han mer og mer. Der kommer den Dag, hvor Forfatnin-

gens Midler er udtømt, og der er kun et tilbage: Revolutionen. De røde af de røde er samlet hos ham. Fra Rigsdagen kommer under den afgørende Forhandling Bud paa Bud til ham og hans Venner. Resultatet deroppe er, at Magtens Næve slaas i Rettens Ansigt. Da er Grev Kristian rede: Kongen bor paa Fredensborg. Der er kun et Kompagni Gardister. Vel da! Den, som tror paa Folkeretten, at Folkets Ret kan redde Danmark, han følge ham!

»Ser De, saa ler de røde blandt de røde.«

Og fra den Dag begynder Overenskomsterne.

Grev Kristian tror ikke mere. Han vil vende hjem. Den sidste Aften staar han atter i den gamle Ekscellences Stue. Den gamle Hædersmand ligger Lig. Det sanddru, det aandstærke, det overbevisningstro Danmark er dødt. Det har ingen Sønner efterladt. Grev Kristian rejser hjem, og da han atter i det gamle Slot staar foran sin Seng, hvor hans Moder, den Dag han blev Student, ophængte Dannebrog paa Væggen, hænger han et mægtigt Sørgeflag som Dække hen derover.

Rundt om breder sig Tyskheden. Grev Kristian sygner. Sin Formue testamenterer den syge til det røde Kors – til Menneskeheden. Naar de tyske Embedsmænd fra Omegnen paa Vejene ser denne unge syge, der støtter sig til sin Tjener, hvisker de til hinanden:

Se den sidste Dansker!

Gabriel Finne.

Det eneste bevarede afsnit af *Den sidste Dansker* ligger i NkS 2906 4° på Det kongelige Bibliotek i København. Det drejer sig om en renskrift i det fine lille format, som Bang yndede. Den er udateret, men mottoet stammer fra Vilhelm Birkedals erindringer 1890; renskriften, der tydeligt er skrevet i én flugt (men med fraklip), er således yngre end 1889. Og indholdet er romanens indledning – ikke det afsluttende kapitel, som Bang den 24. januar 1894 ville have forskud hos Schubothe for at have fuldført. Harry Jacobsens uargumenterede sammenføring af omtalen i dette brev og manuskriptet i *Herman Bang. Resignationens digter*, 1957 (s. 214) er ikke holdbar.

Manuskriptet består af 12 sider fint skrivepapir pagineret af Bang. De otte heraf holder formatet 11x17,5 cm, de resterende er tilklippede i formater fra 2 cm til 6,5 cm x 17,5 cm. I klippetens rande anes nu og da ned- og opstreger fra kasserede linjer. Teksten gengives i helhed med alle rettelser registreret ved hjælp af følgende signaturer:

* = ordet er indsat over linjen

[] = ordet er slettet ved overstregning

[tekst i kursiv:] = udgiverens bemærkning og rettelserforslag

/ = sideskift

notetal = andre forhold

1 *Den sidste Danske*

2 »Danmark er nu et Træ, hvilket
Forstmanden mærkede til Omhugning.«

V. Birkedal: »Personlige
Erindringer fra et langt Liv.«

3 *Første Del:*

Kamp for Stillingen.

4 I

Grev Johan af Gran stod ud af sin Vogn og så op og ned ad det gamle Hus, der ragede højt op midt i Gaden saa graat og tungt, som var det af *kun *en eneste Stén.

– Jo, det var N° 7 og her.

Han trak i Portklokken, der lød rustent og som langt inde fra, og Porten blev lukket op af en gammel hvidhaaret Mand, der bar en [blaa] slidt blaa Frakke som en gammel Uniform og strakte et Træbén halvt frem foran Grev Johan, som vilde han spærre for ham.

– Boer *Hans Excellencen Hvide her? spurgte Grev Johan.

– I Stuen, sagde den Gamle kun og trak Træbenet væk – som en Slags Slaa.

5 Grev Johan gik ind og opad Trappen; Trinene lød helt op i Huset i den store hvidkalkede Trappe-/gang. Han stansede ved Stuen: »Oluf Hvide« stod der kun paa en Bronceplade, og han trak igen i en Klokke, der hørtes med den samme Klang, *halvbrusten *og [-] langt inde.

En Dør blev lukket op ved Enden af en Gang, og *der

kom Trin¹ *nærmere, gennem et langt *og *hult Rum, til Indgangsdøren blev aabnet og en halvskaldet Gammelmand med en hvid Mustache blev staaende med Haanden paa Laasen, mens han løftede et Par smaa Øjne, hvis Aarer² var sprængte, op paa Grev Johan – og alligevel ligesom kun saá paa noget *bag* ham – :

– Er Excellencen hjemme? spurgte Grev Johan – og maatte gentage sit Spørgsmaal – mens han rakte sit Kort frem, som Tjeneren tog og holdt saa langt fra sig, som *han kunde faa det for at læse, mens hans Ansigt pludselig blev helt forandret:

– Er *det* Grev Gran til Gran? spurgte han, mens hans Øjne begyndte at spille: Grev Gran fra Sønderjylland?

6

– *Det* var det.

– Nej da, nej, da (den Gamle begyndte at føre Armene op og ned og blev staaende paa samme Plet *mens *Øjnene *straalte) ...

– Ja, det vil glæde Excellencen, vil det – vil det Han gjorde *pludselig omkring og løb ind, mens han gned Hænderne op og ned ad sine Skøder i Farten.

En Mængde Døre blev lukket op, og Grev Johan hørte en høj Stemme indefra:

– Men saa lad ham da komme; og igen Tjenerens Stemme: de skændtes. Han kan vel sé mig, som jeg *er*, raabte Excellencen igen, og den nærmeste Dør blev lukket op af Tjeneren.

Der var halvmørkt i Excellencens Stue. Der stod kun en skærmdækket Arbejdslampe henne ved Bordet, hvor han sad.

– Nej da, saa det er Dem, sagde han og kom *op imod Grev Johan: Ja – De var ventet.

Excellencen tog først hans Hænder og skød saa Skærmen op, saa Lyset faldt paa Grev Johan, hvem han saá *længe ind i Ansigtet:

– Naa, saa saadan sér De ud, sagde han saa med sin dybe Stemme: som Deres Fa'er i Deres Aar.

De satte sig begge to, mens Excellencen sagde:

– Ja, jeg har jo kendt dem alle; og der blev stille lidt, mens [Excellencen] Hvide saá frem for sig, som saá han foran sig alle Ansigterne af disse [Af] Mennesker, som nu var døde:

– Ja, de gaar bort, sagde han og løftede Øjnene: hun sagde *det*, – og han pegede paa et Billede over Bordet, Arveprinsessen var det – : »De gaar bort, [Hvi] min go'e Hvide, alle de fra Papas Tid, og de nye Tider forstaar vi ikke.«

Excellencen blev ved at sidde med Øjnene fæstede paa den gamle Prinsesses Billede:

– Nye Tider, ja, ja, sagde han *sagtere: der er ogsaa dem, der frygter dem.

Grev Johan havde fulgt Excellencens Blik og fra Prinsessens Billede gled det hen over Væggen. Den var behængt med Billeder. Han kendte Ørsted, Grundtvig, Mynster, Statsminister Hvide, alle Hvidernes Slægtninge, og han saå fra Ansigt til Ansigt – alle de gamle og stærke Træk. Og instinktmæssig [v] drejede han Hovedet og saå mod den modsatte Væg – ogsaa den havde Billeder og ogsaa dem kendte han: Orla Lehmann, Hall, Krieger – i Kreds af de andre af deres.

Excellencen fulgte hans Øjne og smilende slog han Haanden op mod Rhetorerens ragede Ansigt:

– Ja-a, jeg har ogsaa vore Skuespillere – *Talerne* for Folkets Aasyn. Jeg holder af at ha'e dem *der*: de har saa kønne Masker, sagde han.

Saa flyttede Excellencen sig og séende ind i Lampen sagde han i en anden Tone, sørgmodig og som fortabt i nye Erindringer:

– Og nu gik ogsaa Deres Mo'er bort.

Der gik en Trækning over Grev Johans Ansigt:

– Ja, sagde han stille.

– Og hvad vil nu *De*, min Ven? spurgte Excellencen, der blev ved at sé ind i Lampen.

7 Grev Johan taug et Øjeblik. Saa sagde han sagte og [pludselig] bevæget:

– Tjene Fædrelandet.

Der gik en let Sitren over Excellencens [Aasyn] Træk:

– Ja, ja, sagde han, som bortfejede han noget med Haanden: det er Deres Mo'ers Røst – jeg hører den.

Grev Johan tog et Brev frem og rakte Excellencen:

– Det var det Sidste, hun skrev, sagde han. Og han blev siddende med Øjnene ned i Gulvet, mens Excellencen brød Brevet og læste:

»Min Ven.

Jeg er træt og min Haand kan næppe skrive mér. Døden er mig altfor nær. Nu sender jeg min Søn til Dem – hjem. Her har

vi tabt. Indskriv nu De ham blandt dem derhjemme, som elsker og tror. Jeg kan ikke skrive, ti jeg græder, og min Haand er³ altfor træt. Men før De ham, min Dreng – min gode Dreng – til dem, som vil bevare vort Land, til de Stærke og de Offervillige, saa han kan tjene iblandt dem. Lev vel – levvel.

Elisabeth.«

Excellencen sad længe taus. To smaa Taarer duggede hans Øjne. Saa sagde han – og hans dybe Stemme skælvede – :

– Ja, om jeg vidste, hvorhen jeg skulde føre Dem.

Han rejste sig pludselig og skød heftig Skrivebordstolen tilbage:

– Man véd vel knap, om vi mere har noget Fædreland, sagde han.

Han begyndte at gaa op og ned og han talte hastigt og i korte Sætninger, *som han nedramte som med Hammeres Slag:

– Fædrelandet, sagde han og skød Underlæben frem som i Væmmelse: *de* bruger det, [Ordet] *Navnet, mens de skærer Sig Skiver af Brødet – *de*, mens de for et Magtskins Skyld kløver Ord Og fra *Virkeligheden* løber *de* begge

Han stansede og han talte sagtere, mens han lænede sig op imod Væggen:

– De er Drankere i Ord tilhobe – *de* taler for at kunne leve og *de* andre for at kunne vedblive at tale. Og begge er *de* til, fordi vi er *et Illusionernes Folk og vi vil ikke miste dem, vore danske Illusioner, vore – og han førte sin knyttede Haand frem i Luften som et smerteligt og forgæves Slag – *vore udødelige Illusioner

Excellencen talte hurtigere, ligesom forfølgende sine egne Syn, mens en stor grøn Pappøgje, der havde sovet i sit Bur men vaagnede ved [d] sin *Herres høje Tale, begyndte at bide [end] i og rasle med Burets Stænger:

– Sé dem dog, *de*, som kan bygge et nyt Dannevirke, fordi vi synes os saa store, endnu synes os store, saa vi maa rømme mer end ét Slien, før vi kan lære, vi er smaa. Der [*mangler: er*] vel dem, som tror paa Drømmen – men Køl vandet benytter den – forstaar sig, forstaar sig, halvt ud*en at vide det.

– De⁴ skærer sig Sul og Brød af en Fæstnings Sten. Og **de* hejser *en *sidste *Gang Storhedsvanviddet*s [som] Fane med

8 Paaskrift / Fædrelandet ... Det er de Bedste af dem, som har den Undskyldning, at de selv er Drømmere til – at føre Drømmere ...

Excellencen stansede, og det var som saá han længe alle disse Storhedsdrømme ind i Ansigtet:

– Og de andre, sagde han saa roligere, de taler.

Han smilte og han slog Haanden op mod Dhr. Skæg-løse paa Væggen:

– Ja, vi har faaet andre Skuespillere til med *andre Ord at genvinde et *Ord*: Friheden. Og de kan blive ved at tale, ved, ved tredive Aar – [ti] *for ogsaa de store Theorier lukker for den lille Virkelighed: Dette Folk vil ikke sé.

Excellencen taug igen og han satte sig paa sin gamle Plads, mens Grev Johan blev ved at sé paa ham:

9 – Ja, ja, min Ven, vi er gamle og maaske sér vi fejl, sagde han: Gud give det.

– Men vi, som ikke sér paa Politiken mere – for vi har hverken *noget at ønske eller at vente – vi faar Tid at sé paa Folket – og m[blækklat] nok ængstes.

– Vort Land har Anæmi, min Ven, og det er sat paa Kost paa Ord. I Tyve Aar er det ikke blevet næret med andet. Og nu gaar det os som med de anæmiske Patienter, hvor Hjernen tilsidst bare beholder ét Ord – et eller andet Ord – som saa Læberne [ustanselig]

10 mum/-ler.

– Saadan gaar vi rundt. Og vi tror, vi lever, fordi vi endnu flytter paa Benene – mens alt vort Liv kun er ét Ord, det *Ord*, som er blevet tilbage og som vi mumler, hver sit: Frihed *den*, Fremskridt *den*, Forsvar *mumler *den*.

– Og hvem kan vække dem? hvem skal vække dem?

Excellencen førte Haanden frem og tilbage foran sit Ansigt og Grev Johan sagde tøvende og sagte:

– Kan ikke Færerne?

Excellencen saá ud for sig; saa sagde han meget sagte:

– Jeg véd ikke, om de sér dem.

Han lagde Haanden ned paa sin Bog og efter et lille Ophold sagde han i en anden Tone:

– Men vi er Gudskelov Alderdommen. De er ung. Gaa De nu ud og søg Landets Mænd.

Der var nogen Tid stille. Grev Johan sad i Tanker og stirrede paa en Statuette over Excellencens Hoved – en Kvinde med

Murkrone over sit Haar. Hun maatte være styrtet ned en Gang: for hun havde ingen Hænder. Og Pappegøjen, som, mens Excellencen talte, havde siddet stille i sin Ring, som om den lyttede, begyndte i Tausheden at støje højt.

Excellencen tyssede paa den, og han spurgte om Sønderjylland og Grevinde Elisabeth.

Grev Johan begyndte at tale med en letsløret og dæmpet Røst, og han fortalte om sin Moders sidste Levedage og hans sidste Vej til Sundeved med hendes Lig – »ti *der* vilde hun jo hvile« – og om Slottet, det store Slot derhjemme, der nu stod øde. Og mens den unge Mand talte, var det, som genoplevede han alt paany og han saå atter Slottet, som den Aften han forlod det: liggende under Bakken ved hans Fod i Parken med de bladløse Popler – stille med højtidelige Taarne, stille med et Gravmæle.

Pappegøjen, der irriteredes af den nye og uvante Stemme, blev ved at støje og skrige de samme to Ord med en tyk og lallende Tunge højt ud i Stuen:

– *Fortuna fortis, fortuna fortis fortuna fortis*

Ingen tyssede paa den mere. Excellencen sagde, forfølgende Tankerne, Grev Johans Fortælling havde vakt:

– Og imens ... sidder vi ørkesløse.

Der blev igen stille, [Pappegøjen var træt af si] og Excellencen slog hen mod nogle store Bunker af blaat Konzeptpapir, der fyldte Skrivebordet:

– Jeg, sagde han, og han smilte tungsindigt: jeg *skriver*. Ja, min Ven, jeg er blevet »Digter«. Med Blæk og Pen kan man lave Menneskene som man vil ha'e dem – og glemme de Mennesker, der *er*

11 – Og saa *læser* man, sagde han og pegede paa Bogen foran sig: og li'csom søger om ... en Sammenhæng.

Tjeneren kom ind og lukkede Fløjdørene op til den anden Stue, hvor der [V] var mange Lys i Kroner og allevegne. Han hvidskede til Excellencen, der utaalmodig sagde:

– Naa, ja, saa giv mig den da; og Tjeneren gik, mens han vedblev:

– Jeg har Lhombre *iaften – mit *Torsdags Parti. Det kan ikke more Dem – han blev nu ved at tale, som om ogsaa Grev Johan var døv – men De kan dog drikke en Kop Té.

Tjeneren kom ind igen med en sort Frakke, som Ex-

cellencen kom i, henne i et Hjørne af Stuen. Uden Skændsmaal gik det ikke af, før han kom i Ærmegegabene:

– Altid skal man da ogsaa pyntes ud, sagde han og prustede ud, som havde han noget stygt i Munden.

Ogsaa Grev Johan havde rejst sig. I Tanker tog han Bogen paa Bordet og bladede deri; han læste nogle Ord og slog op paa det første Blad. Det var [*tom plads til forfatternavn*]: Polens Historie.

Det begyndte allerede at ringe med den halvbrustne Klokke i Gangen; og de tre gamle Herrer kom, næsten samtidig. Det var to Excellencer og en firsindstyveaarig Læge, Livlægen hos en afdød Majestæt.

Hvide forestillede Grev Johan, og de sagde alle tre, den ene efter den anden, omtrent de samme Sætninger om Grev Johans Bedstefader og Fader, som de jo ogsaa havde kendt:

– Ja, han var den Gang en ung Mand; og de blev staaende i en Kreds og saá tausc *og *ranke ud i Luften.

De gik alle ind i den anden Stue, hvor Lhombrebordet ventede i et Hjørne med sine to Lys, og de *tre *Fremmede tog Plads uden Ord, mens Excellencen sagde til Grev Johan:

– Her er jo nok ét og andet at sé paa. Og naar De har faaet Théen, kan De gaa.

Grev Johan takkede og tog et Par Pragtværker fra Bordet. De Gamle begyndte at spille. Man hørte kun Lyden af Kortene, der faldt, mens de sad foran Lysene – stive, med *de spidse Hager *ud over de høje Halsbind.

En af dem lo med en sær kort Latter, der ligesom ikke kom *rigtig ud – og der blev lige tyst igen.

– Ja, sagde Excellencen og lo [*sc*] kikkende hen til Grev Johan:

– Vi sidder stille.

Det var [*før*] det første, som var blevet sagt.

Tjeneren kom ind med Sherry og med nogle meget smaa Glas og satte det hen paa Bordet.

Grev Johan blev ved at sé paa de fire Gamle: saa Kranierne traadte frem i Skæret fra Lysene, mens Kortene faldt, og Spillerne en Gang imellem nippede smaat til de smaa Glas, næsten som Fugle der drak.

Rundtom i Stuen *om *de *stille *Spillere stod der

paa høje Etagèrer [mange] store Sølvting, Æresgaver til Excellencen 12 Hvide. Paa Portièrerne / saá [han] *Grev *Johan paa det *tunge *og sorte Fløjel Hvidernes Vaaben broderet.

Den rustne Klokke i Gangen lød igen, og Berlingske Aftenavis blev bragt ind.

De fire stansede Spillet et Øjeblik, og Hvide aabnede Bladet: Gamle Baron Carisius-Lehn var død.

– Ja, sagde Hvide meget højt over til den gamle Læge: nu er han *død*.

Og den Gamlingen^s nikkede mekanisk, med Hagen ned i sit Halsbind:

– Ja, det var jo ventet, sagde han og betragtede atter sine udspilede Kort.

De læste endnu Ordensudnævnelserne og Excellencen lagde Bladet hen: de spillede som før.

Da Grev Johan gik, rejste de sig, én efter én, og trykkede hans Haand *med *deres *Hænder, *der *var *ganske *kolde^s – , mens de bøjede Hovedet. Saa hørte han Kortenes Fald igen.

Han gik atter gennem den hvidkalkede Gang. I Porten kom Veteranen frem og aabnede.

Grev Johan saá to Medailler paa hans Bryst, og sagde: De har været med [*mangler: i*] Krigene.

Den Gamle svarte: Ja – i dem begge, og begyndte at snakke syv lange og syv brede, mens Trækken stod ind i Porten.

Grev Johan hørte næppe, hvad han sagde. Han stod kun og stirrede paa de to Medailler, til han stak den Gamle et Tokro-nestykke i Haanden. Og den Gamle, der glad puttede Mønten til sig, sagde:

– Naa, naa, ja Krigsmand har man været, Deres Højvel-baarenhed, og nu sidder man⁷ paa Halen og flikker Skotøj – han lagde Eftertrykket paa første Stavelse – :

– Naa, Gudskelov – i denne By er der geménligen Folk nok, som har Tærerne ude af Fodtøjet.

Den Gamle lo, og Grev Johan tog til sin Hat: han gik ud i Aften.

[teksten slutter ²/₃ nede på siden]

Noter

1. oprindelig står der »Trin kom«, men en ombytning er markeret med et 2- og 1-tal.
2. teksten har tydeligt ordet i ental: »Aaren«.
3. »er« er skrevet to gange i forbindelse med linjeskift.
4. »De« er oprindeligt understreget, men Bang har slettet fremhævelsen igen.
5. »den Gamlingen« er en sjuskefejl.
6. hele dette indskud er skrevet med meget lille og fin skrift mellem to linjer og er ikke ganske sikkert tydet.
7. »sidder man« er skrevet med tykkere pen oven i fire ulæselige ord.

Bemærkninger til teksten

Titlens form »Danske« afviger fra Bangs trykte og utrykte omtaler af bogen, men formen »en Dansk, den Danske, de Danske« er endnu omkring 1890 normal i forhold til den mere talesprogsprægede form »Dansker« (jf. *Ordbog over det danske Sprog*, III, 1921).

Mottoet er lettere unøjagtigt. Vilhelm Birkedal nævner i sine *Personlige Oplevelser i et langt Liv*, I, 1890 (med II samme år og III i 1891), på s. 17 i et kapitel om den politiske pessimist Karl Kristoffer Georg Andræ, at denne på den aften – den 9. november 1864 – da rigsdagen skulle stemme om den knusende fredstraktat, vist var enig med »en forhenværende, nu afdød Minister, der ytrede til mig, da jeg opfordrede ham til med godt Haab at arbejde for Fædrelandets Fremtid: »Danmark er nu et Træ, der af Forstmanden er mærket til Omhugning««; det drejer sig altså ikke om et udsagn af den politiske sangviniker Birkedal, der gerne havde fortsat krigen, men om et citat af en modstander.

At Danmark, som det fremgår af excellencens valg af læsestof, kan sammenholdes med Polen, er allerede pointen i Bangs prosadigt »Fædreland« i *Digte*, 1889.

Bang har ellers som vanligt tilstræbt en fotografisk nøjagtighed i skildringen. »Nr. 7« er således Amaliegade 7, den ejendom, der fra 1793 havde tilhørt slægten Jürgensen Thomsen (med Nationalmuseets grundlægger) og i 1915 skulle blive nedrevet; her residerede Bangs bedstefader, den gamle læge og lejlighedsdigter Oluf Bang (1788-1877). Andre sikkert nøjsommeligt huskede og nedtagne indtryk genbruges omhyggeligt. Kun den besynderlige statuette af en kvinde med murkrone over sit hår synes helt forsvundet; dens oprindelse og betydning har ikke kunnet

bestemmes med sikkerhed, men en sådan kvinde plejer at symbolisere en by, fx Lyon, København. Arkitekten C. F. Hansen fik omkring 1820 som tak for indsatsen med genopbygningen af byen et bronze-taffelur af Københavns borgere, hvor der øverst troner en kvindefigur med murkrone; uret findes nu på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (tak til Thorkild Kjærgaard for oplysningen). Har Bang hørt om det?

Vover man en fortolkning af den korte optakt til *Den sidste Dansker*, er det påfaldende, at Bang lægger vægt på en enstonig dødsymbolik. Alt peger i samme retning. Amaliegade nr. 7 opleves i skikkelse af et gravmonument og et lokalt dødsrige: gråt og tungt, som af én eneste sten (det var et nydeligt lille palæ opført 1755-57!). Det bevogtes af en invalid, klokken lyder halvbrustent, tjenerens øjne er sprængte i årerne, excellencens bolig er fyldt med minder om døde mennesker og døde tider, statuetten af kvinden har mistet hænderne (handleevnen?!), det sønderjyske slot belastes i den unge greves erindring af moderens gravmæle, og endelig befolkes denne gammelkøbenhavnske atmosfære med kortspillende oldinge, så genfærdsagtige som figurerne i de absurde kammerspil, Strindberg først skulle forfatte 15 år senere.

Efter kassationen af *Dansker*-romanen udnytter Bang, der altid var en god økonom med sit stof, så meget som muligt af det skrevne i andre sammenhænge. I novellesamlingen *Liv og Død*, 1899, genfindes en gammel adelsmand, der digter på blå conceptark, og to gange skildres en gruppe kortspillere, der afbryder deres whist for at høre dødsannoncer fra *Berlingske* oplæst, de sidder det ene sted ved et bord med to lys (Herman Bang: *Værker i Mindeudgave*, II, 1920, s. 468, 470, 474, 475; 454). Især i erindringsromanen om onklen i Amaliegade nr. 7, *Det graa Hus*, 1901, får Bang sine udsøgte detaljer tæt placeret: excellencens hædersgaver; de blå conceptark; billederne på væggen af Ørsteder, Mynstrer, Hvider; klokkelyd langt indefra; den medaljepydede étbenede portner, hvis træben fungerer som slå; fløjlsportiererne med Hvidevåbenet broderet på; papegøjen med skriget »Fortuna fortis« (dvs. den stærkes lykke, eller: stærk i kraft af tilfældet); hentydningen til arveprinsessen (Frederik 6.s datter Caroline, 1793-1881); politikernes forræderi over for fædrelandet; excellencen, der hjælpes i frakken; fremhævelsen af, at danske politikere er talere, ikke statsmænd, og dansk politik er ord, ord, ord, styret fra talerstolene; de meget små vinglas på en (krystal)bakke; kortspillet mellem fire gamle herrer i en tavshed, hvor kun kortenes fald høres (*Værker i Mindeudgave*, I, 1920, s. 265, 266, 267, 278, 279, 282 + 339, 286 + 348 + 350, 289, 296, 325, 331, 381, 383, 385, 391).

Endelig forvandles helten, grev Kristian (fra renskriften), til Joán Ujházy i romanen *De uden Fædreland*, 1906.

Stemningen bag romanen

Under sit ophold i Paris fra februar 1893 havde Bang fornyet sit bekendtskab med en ret ukendt journalist ved *Le Figaro* ved navn Maurice Bigeon, som tidligere havde været kortvarigt i København. Han opføres ikke i selv de største franske opslagsværker og leksika; ifølge Harry Jacobsen i *Aarene der gik tabt. Den miskendte Herman Bang*, 1961, viste han »som litterær Essayist kun ringe kritisk Evne. Alt var Begejstring hos ham, og han slugte raat, hvad han fik serveret« (s. 146). Så meget mere kan man regne med, at hans essay om Bang, oprindeligt trykt i *Revue des deux Mondes* i februar 1894, i realiteten er Bangs karakteristik af sig selv og sine værker. Herpå tyder måske meddelelsen om Bangs adelige oprindelse af de Hvider, som i middelalderen konsoliderede den danske trone (s. 209) – en forestilling, Bang gjorde meget ud af. Essayet optryktes i Bigeons eneste bog, *Les Révoltés Scandinaves*, Paris, 1894, som er tilegnet mesteren Émile Zola; derudover fik han vist kun (samme år) forfattet Préface til en fransk oversættelse af Bjørnsons *Leonarda*. Han tog sig af dage senere i 1894 uden at efterlade sig et ord om hvorfor.

Hos Bigeon/Bang kan man på fransk læse om *Den sidste Dansker*. Under gennemgangen af Bangs debutroman *Haabløse Slægter*, 1880, refererer Bigeon slutningen: »Résignons-nous! C'est le dernier mot de son premier roman; ce sera le dernier mot du dernier« (s. 210). Det må betyde den uskrevne *Sidste Dansker*, som lidt senere placeres ind i forfatter-skabet således: »*Tine*, á certains égards, est la première partie d'une épopée dont *le Dernier Danois* sera la conclusion. Sujet: la disparition d'un peuple vicilli« (s. 221). Herefter trykkes 12 siders referat af og udvalgte partier fra *Tine* i grev M. Prozors franske oversættelse (der i let afvigende ordlyd udkom som bog i 1895). Afrundende behandlingen af 1864-romanen hedder det: »Ce qui est vrai de la destinée des individus est encore plus vrai de la destinée des peuples. A chacun sa fonction humaine; cette fonction remplie, il disparaît, fatalement. C'est la grande loi qui régit l'histoire et qu'on n'évite pas, la fatalité éternelle que les anciens avaient éprouvée et qui n'a pas désarmé encore. C'est pourquoi le *Der-*

nier Danois sera le dénouement du drame dont *Tine* est l'exposition, et la sanglante épopée de la disparition d'une nation.» (s. 233).

Derpå bringer Bigeon som afslutning på kapitlet om Bang en følelsesladet bevidsthedshistorisk karakteristik af det moderne København som Nordens demokratiske centrum for kunst, teater, nye ideer. Under byens livsglæde ligger imidlertid det nordiske tungsind, en sygdom på viljen, en sygdom til døden, fordi livsudfoldelsen sker på den dystre baggrund af 1864 og den konstante trussel fra den store sydlige nabo. Det er let at genkende Bangs stemninger fra hans firserromaner, når det om den danske hovedstad hedder: »Elle est le cerveau toujours en éveil de la Scandinavie. Mais elle paye la rançon de cet honneur. Si les habitants ont le don précieux, le don divin de l'insouciance et de la légèreté; si sur eux s'est posé quelques instants ce rayon païen qui dore les hommes et les choses et fait rire l'âme; si leur cordiale exubérance est un défi perpétuel à l'orthodoxe hypocrisie dont ils essaient de s'affranchir; si, enfin, des pavés de cette cité, puritaine en apparence, monte, certains soirs, une chanson d'ivresse et de joie tapageuse, l'étranger rêveur qui passe se croit environné d'une kermesse immense, emporté dans il ne sait quelle ronde ardente, vers un but inconnu qui, peut-être, est la mort. Sur cette ivresse désordonnée plane une tristesse inexorable qu'on ne voit pas, mais qu'on pressent, une mélancolie poignante qui parfois étreint l'âme et double le prix de chaque minute arrachée au Destin. On ne peut échapper à cette sensation douloureuse; elle est la raison cachée des suicides, si nombreux dans cette ville de jouissances, et qui se produisent sans raison apparente, sans autre prétexte qu'une lassitude insurmontable et meurtrière. Les malades de la volonté, les cœurs faibles, ont la conscience confuse des périls qui menacent tout le monde et que mieux vaut céder au péril que tenter de le vaincre. Ce danger, quel est-il? Interrogez, pour le savoir, les paysans qui, malgré leur egoïsme, sacrifient leur dernière obole pour fortifier les remparts de la patrie; les désastres de 1864 ont profondément ému, cruellement instruit l'âme de ce petit peuple tranquille et altéré la confiance qu'il avait en ses destinées; il n'a pas peur, certes, mais il ne peut s'empêcher de tourner vers le sud, où veille l'ennemi, des regards d'angoisse, songeant que le danger n'est pas loin. Aussi bien, à quoi bon réfléchir? La réflexion serait trop amère, les derniers espoirs trop vite envolés! ... Vivre, n'est-ce pas suffisant?» (s. 233-234).

Efterskrift

Hvorfor Bang opgav *Den sidste Dansker*, er det svært med sikkerhed at sige. Torbjörn Nilsson pegede i 1965 i sin disputats (s. 273) på, at den hjemlige strid om forsvarsspørgsmålet var blevet dæmpet ned efter et vellykket russisk flådebesøg i Frankrig i 1893. Den nye alliance, der her kunne tegne sig, gav Danmark håb om ikke at stå alene over for et almægtigt og grådigt tysk kejserrige. Bangs politiske artikler i *Aftenbladet* på denne tid er et vidnesbyrd om den ændrede stemning. Hertil kom vel også, at Københavns befæstning blev fuldført gennem provisoriske finanslove fra 1886 frem til det forlig i 1894, hvormed den golde politiske kamp om grundloven langt om længe afsluttedes.

Og endelig brød en ung forskergeneration i åndslivet igennem på en anderledes sund og optimistisk holdning til danskhedens fremtid end Bangs. Det skete med litteraturhistorikerne Valdemar Vedels og Vilhelm Andersens og sagnforskeren Axel Ollriks disputatser om nær og fjernere dansk fortid, endda fulgt op af yderligere bøger om de samme emner ved disse unge forskere. Selv var Bang for resten også i løbet af 1890'erne ved at være blevet træt af at skildre små knuste stille eksistenser. Nietzsches aristokratiske menneskesyn slog igennem. I lighed med Georg Brandes (i *William Shakespeare*, I-III, 1895-96) og Henrik Pontoppidan (i *Det forjættede Land*, I-III, 1891-95, og *Lykke-Per*, 1898-1904) ville han skildre geniale personligheders skæbne på godt og ondt. Det gjorde han i sine to sidste romaner med den verdensberømte maler i *Mikaël*, 1904, og violinvirtuosen i *De uden Fædreland*, 1906. Som i sidstnævnte titel ligger eftertrykket mere på enkelte mennesker som de store undtagelser end på kollektivet, fædrelandet.

Harry Jacobsen og Torbjörn Nilsson betvivler, at en symbolroman i det påtænkte format kunne have passet til Bangs talent. Hvorom alting er, er det set i historiens bakspejl måske godt, at Bang ikke ofrede flere kræfter og mere tid på *Den sidste Dansker*. For i dag véd vi, at tyskheden ikke bredte sig i det Nordslesvig, som ved folkeafstemning i 1920 indgik i kongeriget, og at danskheden netop frem til da hævdede sig med urokket, ja, stigende styrke og selvtillid. Fuldført efter den oprindelige plan ville Herman Bangs bog mere være blevet hans eget end nationens testamente – som indlæg i debatten om Danmarks fremtid en profeti i helt forkert retning.